

Teleki Mihály levelezése.

Teleki Mihálynak az erdélyi fejedelemség történetében jutott nagy szerepe bőségesen indokolja levelezésének¹ közzé tételét. Két és fél évtizedet meghaladó időn keresztül a gyenge és ingatag jellemű Apafy Mihály fejedelem mellett az ő hatalmas esze, erős akarata ad irányt az erdélyi fejedelemség történetének.

Teleki Mihály politikai pályája Erdély történetének legmozgalmasabb, leggyászosabb, legtragikusabb idejére esik. Török, tatár, német, magyar egyformán sanyargatta, dúlta, pusztította szegény, elárvult hazánkat. Teleki Mihály pályája kezdetén rövid idő alatt öt fejedelmet látott Erdély trónján, kik közül hármat (II. Rákóczi Györgyöt, Barcsay Ákost, Kemény Jánost) a sors tragikus halállal fosztott meg a tróntól, egy (Rhédey Ferencz) alig pár hónap múlva önként félreállott, csak az ötödik (Apafy Mihály) alatt jöhettek valahogy annyira rendbe az ügyek, hogy, habár sok viszontagság közt, természetes haláláig megtarthatta az uralmat.

Az említett fejedelmek közül Rákóczit, Kemény Jánost és később Apafyt Teleki Mihály teljes odaadással, kifogástalan hűséggel szolgálta, Rhédey Ferenczcel, ennek lemondása után is, megtartotta a *jó correspondentiát*, Barcsayval azonban, ennek fejedelemmé tétele után, mint Rákóczi hive, megszakította összeköttetését. Barcsaynak az első kötetben látható 10 levele — az utolsó kivételével — Telekihez, a Barcsay fejedelemségét megelőző időből valók.

Rákóczi György és Kemény János idejében Teleki még sokkal fiatalabb volt, rövidebb idő óta is szolgált, mintsem hogy alkalma lett volna államférfiúi nagy képességeit megmutatni. Működésének nagyobb és fontosabb része Apafy Mihály uralkodásának idejére esik, kinek teljes bizalmát bírta, ki egyformán nyugodott meg úgy hűségében, mint nagy tehetségében. Apafynak e bizalma juttatta Teleki Mihályt oly nagy befolyáshoz, hogy leginkább ő szabott irányt az erdélyi politikának. Azonban fiatalsága daczára okossága, mély belátása, a dolgok minden oldalról megfontolása, a viszonyoknak helyes mérlegelése és megítélése által előbbi urai előtt is nagy tekintélyben állott. Ezt bizonyítja anyjának 1659 januárius 8-ikán Váradon kelt levele, melyben ezt írja:

¹ A Széki gróf Teleki család és a M. Tud. Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti *Gergely Sámuel*. Első kötet. 1656—1660. Budapest, 1905. XXIV. 584 l. Második kötet. 1661—1663. Budapest, 1906. XV. 664 l.

„Mind itt, mind Erdélyben az a hire, hogy te vagy Rákóczinak egyik főtanácsa s igen haragusznak reád; reám is tereád nézve.“ Még inkább bizonyítják azon megtisztelő megbízások, melyekben a két fejedelem részesíti. Rákóczi 1658 év második felében a fiatal — 24 éves — Telekit küldi Bécsbe; Kemény János hasonlóképpen őt küldi Bécsbe 1661 májusban a német segély kieszközlésére; a háború folyama alatt ismét őt küldi ismételve Montecuculihoz, a német segély-sereg vezéréhez, hogy a had folytatása módja felett egyetértésre jussanak. Kemény eleste után, elárvult pártja, szintén Telekit tiszteli meg bizalmával s küldi Lipót-hoz Pozsonyba, hogy a párt részére a király pártfogását, segélyét biztosítsa.

Teleki Mihálynak az erdélyi fejedelmek — főleg Apafy — mellett elfoglalt állása nemcsak lehetővé, hanem szükségessé tette a legszélesebb körű levelezést. Kemény János, Apafy, Bornemisza Anna, az erdélyi és némely magyarországi urak nagyszámú levelei mellett a marosvásárhelyi levéltárban megtaláljuk XIV. Lajos, Colbert és a lengyelországi francia követek és politikai ágensek, valamint Lipót király s az Erdélyben vagy Magyarországon működő német generálisok leveleit. Szokása lévén Teleki Mihálynak a vett leveleket gondosan megtartani, mely példáját utódai is követték, a marosvásárhelyi levéltárt a Teleki Mihálynak írt levelekre nézve csaknem teljesnek tarthatjuk, csak jelentéktelen lehet az, mi hiányozhatik belőle. Annál sajnósbban nélkülözzük Teleki Mihály leveleinek nagyobb részét, melyekből eredetiben csak néhány került vissza, egy pár száz pedig eredeti fogalmazásban vagy másolatban tartatott meg. A M. T. Akadémiában, a Nemzeti és az Erdélyi Múzeumban őrzött levelek csak részben pótolják e hiányt.

A megmaradt levelek nagy tömegében a legmagasabb politikától kezdve, a legcsekélyebb fontosságú dologig, minden található, a mi egy levél keretében előfordulhat. Nemcsak hazánk politikai történetére találunk tehát bennük megbecsülhetetlen adatokat, hanem számtalan más dologra is, mi minket a múltból érdekelhet, mint például a törvénykezés, közigazgatás, adózás, gazdasági kérdések, egyházi, társadalmi és családi élet, irodalom stb. stb. Magyar nyelvű szempontból is értékes kincsek vannak letéve bennök.

Az első kötetben az 1656 június 20-tól 1660 végéig kelt levelek vannak közölve. 1656-ban Teleki Mihály 22 éves volt. Ekkor kezdette megtartani a neki írt leveleket. Még nem nyomul előtérbe a politika; a levelek nagy része a család tagjaitól vagy Teleki Mihály fiatalkori barátaitól származnak. Közülök első sorban a női levelek vonják magukra a figyelmet, különösen a Petrelini Bornemisza család 5 nőtagjának levelei, u. m. Bornemisza Annának (Teleki Jánosné), Bornemisza Susánnának (előbb Kemény Boldizsárné, később Szentpáli Jánosné), Bornemisza Katának (előbb Bethlen Mihályné, később Bánffy Dénesné),

Bornemisza Annának (Apafy Mihályné) és Bornemisza Juditnak (Szabó Gergelyné) levelei. Érdekes mivelődéstörténeti szempontból, hogy Bornemisza Susánna és Teleki Jánosné nem tudtak írni, leveleiket fródeákok által iratják és olvastatják fel. Talán sajnálnunk kell ezt, főleg — a mint Teleki Mihály rajzolja, az „édes kedves, köszvényes lábú, szépen mosolygó, piros ajakú, vidám tekintetű, birsalma szájú“ Bornemisza Susánnára vonatkozólag, kinek leveleiben néha fel-fel csillanó jóízű humorát az írni nem tudás megbénította. A Bornemisza család említett öt nőtagja közül három özvegy — vagy a mint akkor írták, árva — volt, Bornemisza Judit és Bornemisza Anna, a későbbi fejedelemasszony, szintén özvegy számba mentek, mert férjeik a lengyel hadjárat után, tatár fogságban sinylettek. Habár férfihoz illő erélyvel intézték e nők dolgaikat, mégis reá voltak szorulva fiatal rokonuk, Teleki Mihály, támogatására, tanácsára, főleg mikor a Rákóczi és Barcsay közötti versengés s a török-tatár dúlások miatt az élet úgy Erdélyben, mint Borosjenőben megnehezedett. Gyakran keresik tehát fel leveleikkel. Reá bizák ügyes-bajos dolgaik elintézését; őt kérik jószágaik gondozására, hogy az ellenség pusztítása ellen oltalmazza, a fejedelemtől szerezzen oltalom-levelet azok védelmére; tisztjeiket tartsa rendben, szükség esetében fenyítse meg, a jövedelmekről számoltassa; szükség esetében új tiszteket állítson be. Még kisebb dolgokban is hozzá folyamodnak. Bornemisza Anna, a későbbi fejedelemasszony, Teleki Mihályt kéri, hogy csináltassa meg eltörött kését, mert nincs mivel egyék; Bornemisza Kata őt bizza meg, hogy „czipellist“ csináltasson neki a fejedelem asszonyé mintájára, mert Annis (Kemény Anna) hibás mértéket vett a lábáról. Untalan kérnek híreket, mit nekik is szabad tudni; ők is szorgalmasan küldözik az általok hallott híreket. A három Bornemisza testvér (Susánna, Kata és Anna) leveleiben sok szó esik Apafy Mihály tatár-fogságáról, a fogságból kiváltásáról; a Bornemisza Kata leveleiben Bethlen Jánosnak ellene való hatalmaskodásairól.

Teleki Mihály fáradhatatlan buzgósággal igyekezik e megbízásokat teljesíteni. Az asszonyok jószágaira protekcionálist szerez, vallató parancsolatokat; felügyel az özvegyek jószágai kezelésére, a gazdaság folytatására, számadoltatja tisztjeiket, gondoskodik a jövedelmek befolyásáról, értesíti őket minden körülményről, a zavaros időkben gondoskodik biztonságban lételekről, mit Bornemisza Kata hálás szívvel ismer el. „Bizony édes Öcsém uram csak ezt az Kegyelmed jóakaróját, hogy mindenfelől tudósítsanak emberséges emberek, az kiket Kegyelmed kért, nagyra becsülöm, sőt ha tudom miben, megszolgálni igyekezem.“ Más helyen: „Ha Kegyelmed igaz atyafisága nem lött volna, énnekem bizony mindenem oda lött volna, de az Isten fizesse meg Kegyelmednek, hogy nem szánta oda menetelit mind ebben a félelmes időben is.“ Ismét

más helyen: „Megvallom, hogy soha nem hittem volna, hogy ilyen jó atyámfia legyen Kegyelmed, kiért Isten sok jót adjon Kegyelmednek.“

De legérdekesebb a női levelek közül Teleki Mihály anyjának, Teleki Jánosnénak fiához írt levelei. E levelek érdekesen tükrözik vissza Teleki Mihály anyjának jellemét, ki sok tekintetben mintaképe lehetett az akkori magyar nőnek. Szókimondó, szilárd meggyőződésű, erős akaratú, határozott jellemű asszony volt. Szerette az igazságot, az őszinteséget, beszédben és cselekedetben az egyenes utat; ezt követeli fiától is. Keményen reá ír, ha csak sejti is, hogy fia letért az egyenes útról. Nem egy helyen úgy leczkérteti már 23—24 éves fiát, mintha 10—12 éves gyermek lenne. Túlságba is megy néha e tekintetben, mint ezt a 119. sz. a. közölt levele tanúsítja, melyet Teleki Mihály panaszos levél kíséretében küldhetett Bornemisza Katának. Bornemisza Kata szép intés kíséretében küldte vissza e levelet. „Látom a nénémasszony levelét, melyet Kegyelmednek ír ő kegyelme. Bizony dolog, hogy nem helyes az ő kegyelme írása, okát is nem látom, az miért kellene lenni annak a mód nélkül való írásnak. De még is, mint jó fiú, csak az engedelmességgel győzze meg Kegyelmed ő kegyelmét. Kérem is Kegyelmedet, hogy tegyen engedelmes választ az ő kegyelme levelére, ne haraggal, hogy az Isten áldását is várhassa Kegyelmed magára. Bizony dolog, édes Öcsém uram, hogy nem mondhatom, hogy nem nehéz volna Kegyelmednek; én bizony elhiszem, hogy nehéz elszenvedni, de még is édes Öcsém uram mutassa meg Kegyelmed, hogy nem oka semminek.“ Nem maradtak meg Teleki Mihálynak anyjához írt levelei, tehát nem is tudjuk kellően értékelni az anya leveleiben olvasható szenvedélyes kifakadásokat, miket különben nagyon enyhít a tiszta anyai szeretetnek bennök való megnyilatkozása. Maga mondja egyik levelében: „Ha énnekem volna, anya nálamnál egy jobb nem volna de énnekem csak nincsen, mert látja az én Istenem, hogy annyira elfogytam már, hogy ha futásra kell néznünk, egy pénzem nem leszen, kire kezem vessem.“ A törökök folytonos előnyomulása, az az által előidézett züllő állapot, jobbágyok engedetlensége, egyesek hatalmaskodása okozták az anyagi zavart; e bajokkal, fia távolléte miatt, a különben erélyes anyának kellett megküzdeni. A folyvást zsörtölődő anya nemes szívére vall fiának adott ezen intés: „Ne igyekezzél egy szegénynek is megcsalásában, mert fenn az Isten, látja... bizony megbüntet, ha mód nélkül való dolgokat cselekszel.“ Thúry Mihályt halálos ellenségének tartotta, de ennek halála után inti fiát, hogy árváiról jobban gondoskodjék: „hiszen te volnál az árváknak gyámola.“

Teleki Jánosné leveleiben sok érdekes részletet találunk, a török miatt már ekkor veszendőben levő Boros-Jenőről. E tekintetben érdekelnek figyelmet Thúry Mihály és Ujlaky László levelei is.

Az első kötetben vannak Teleki Mihály két legbensőbb fiatalkori barátjának levelei is. Bonis Ferencz leveleiből csak mutatványként van közölve 7 db, míg Dalmadi Istvánnak 35 levelével találkozunk. Ez utóbbiak történeti szempontból is értékesek, de Teleki Mihályra is sok jellemző vonást találunk bennök. Boros-Jenő török kézre jutása után így ír: „Kegyelmed kárvallásán . . . bánkodom. Csak Isten éltesse Kegyelmedet, oly virtusokat látok Kegyelmedben, leszen Kegyelmednek jószága s egyéb java is.“ Más helyen: „Annyira megnyugodtam Kegyelmedben, az úristen úgy áldjon meg, hogy minden barátom felett Kegyelmedet legígazabbnak tartom hozzám, kit tapasztaltam is Kegyelmedben.“ Mint igazi barát, ballépésére is figyelmezteti: „Nem csodálom, hogy urunk fél kedvvel van Kegyelmedhez, mert talán hire nélkül mátkásodott meg, kinek nem kellett volna lenni, belső szolga lévén Kegyelmed. Javallom az házasságot, de az módot nem.“

Meg kell említenünk az első kötetben Bánffy Dénes 15 levelét. Bánffy Dénes 1659 augusztusban lépett Teleki Mihálylyal sógorsági viszonyba, Bornemisza Katával kötött házassága által. A közlött levelek a két sógor közti viszonyt a legelőnyösebb oldalról tüntetik fel.

Az első kötetben fordulnak elő Teleki Mihály első menyasszonyára, első házasságára s második feleségével való eljegyzésére vonatkozó levelek is. Teleki Mihály 1657-ben gondolt először házasságra s talán a nyugalmas családi élet után való vágy költötte fel benne azt a gondolatot, hogy megváljék az udvari szolgálattól. Anyja azonban és Bornemisza Kata meg Bornemisza Susánna úgy magyarázták szándékát, mintha Teleki Mihály Rákóczi Györgyöt ennek szerencsétlenné fordult sorsa miatt szándékoznék oda hagyni. Mindent elkövettek tehát, hogy szándékáról lebeszéljék, a mi végre sikerült is. Nagy megnyugvással írja ekkor anyja: „Hogy pedig írod, hogy akár süssenek, főzzenek, de mód nélkül uradat el nem árulod, ha mi kicsinyed van, mind elvesz is, igen nagy öröömre vagyon. Bizony édes Fiam, hogy ilyen temérdek hűségedet látom az uradhoz, kérem is az Istent, hogy ezen állhatatosságodban tartson meg mindhalálig.“

Teleki Jánosné Pekri Ferencz leányát, Zsófiát akarta fiával elvétenni, de Teleki Mihály azt felelte, hogy a Pekri Ferencz uram leánya főember gyermekének való. Valódi oka az volt a feleletnek, hogy Teleki Mihálynak már más választottja volt Torma Borbála személyében. Anyja nem jó szemmel nézvén ezt a szándékot, Teleki Mihály az árva leányt nagynénje, Bornemisza Kata gondjaira bízta. Bornemisza Kata leveleiben gyakran tudósítja Telekit Boricza asszony hogylétéről. „Egy csókot is írhatnék Kegyelmednek, ha feltalálná Kegyelmed; kerresse Kegyelmed itt az levélben“ — olvassuk Bornemisza Kata 1657 november 28-ikán kelt levelében. Boricza asszony azonban 1658 ápri-

lisben meghímlőzött, május 3-án meghalt. Boricza asszony temetéséről Teleki Mihály gondoskodik, kinek fájdalmát e csapás felett következtethetjük Teleki Jánosnének 161 szám alatt közölt leveléből, gyászát pedig Bornemisza Katának július 20-án kelt leveléből: „A fekete köntöst pedig Kegyelmed elvetheti, ha urunk nem engedi tovább viselni.“

Boricza asszony halála után anyja kívánságára kész Teleki Mihály Pekri Zsófiát nőül venni. A leánykérőkként szereplő Veér Zsigmond és Veér György 1659 márczius 9-én kelt leveléből jellemző e következő kis részlet: „Ez a mi hűgunk iszonyú finnyás; azt mondja, hogy ő olyan üszögös Szent Péter-forma emberhez nem megyen. De addig hányók-vetők hetvenhétféle mesterségünket, felelénk felőled, hogy ha rút vagy is, de emberséges vagy, szolgálatra való vagy s minékünk atyafiaknak tetszel . . . annyira vivők hűgunkat, hogy Kegyelmed már bátorságosan idejöhét, látni jó reménység alatt.“ Egy nappal később Veér Zsigmond: „Csak Isten hozza Kegyelmedet (de igen szépen megmosdjál Öcsém), úgy gondolom, megfoghatjuk a madarat.“ Nevezett év nyarán volt az esküvő. De az új házaspár nem sokáig élvezhette a nyugalmas házasságot boldogságát, mert Teleki Mihály már október 18-án Belényesről ír az ifjú menyecskének levelet.¹ Utolsó levelét 1660 januárius 6-án írja a N.-Szebent ostromló Rákóczi Gy. táborából. Februárius 18-án pedig Dalmadi István Teleki Mihályt ennek felesége halála alkalmából részvevő sorokkal keresi fel. Még ezen évben új házasságra gondolt Teleki Mihály. Nem kellett sokat keresnie, hogy kit vegyen el, mert özvegy Toldi Miklósné, Veér Judit szépsége által, szellemessége és nyugodt megfontolt okossága által meghódította a fiatal Telekit, ki első feleségének írt leveleiben sem felejtette el több ízben üdvözölni a szép özvegyet. A rokonsági akadályt könnyen elhárították s az első kötet végén előforduló 4 levelet már mint jegyesének írja Veér Juditnak.

Ha még megemlítiük, hogy Bánffy Dénes és Bethlen Farkas 480., 481., 484. számú leveleiben Telekinek ő felségéhez Bécsbe való küldetéséről van szó, melyre a nádor ígért költséget; hogy Teleki Mihály decemberben kelt leveleit Kemény János környezetéből, Maros-Vásárhelyről és Szász-Régenből írja, az első kötet vázlatos ismertetését kimerítettük.

A második kötetben 1661, 1662 és 1663 évekből 456 levél van közölve. E levelek közt a családra vonatkozó vagy baráti levelek száma már jóval kevesebb, mint az első kötetben, ellenben sokkal nagyobb

¹ Teleki Mihály levelei a legnehezebben olvashatók. Kivételt képez az a 10 levél, melyet Pekri Zsófiának címez; ezekben a szép szabályos betűk, mint gyöngyszemek sorakoznak egymás mellé, valószínűleg az olvasásban gyakorlatlan feleség kedvéért, kinek megmaradt 12 levele szokottnál nagyobb, gyerekes jellegű betűkkel van írva.

tért foglal el benne a politika. Különbözik a második kötet az elsőtől abban is, hogy míg az első kötetben magának Telekinek csak 23 levéllel találkozunk, a másodikban már 149 levéllel van képviselve. A 149 levélből 78 feleségének, Veér Juditnak, szól, a többi különböző személyeknek, köztük anyjának (5 levél), Lónyai Annának, Bánffy Dénesnek, Apafynak, Bornemisza Annának stb. Ez utóbbiak részben eredeti fogalmazásban vagy másolatban maradtak fenn. Teleki ugyanis, mikor kővárvidéki főkapitány lett (1662 febr.) szokásba vette fontosabb leveleinek konceptusát vagy másolatát megtartani, mik a marosvásárhelyi levéltárban megmaradtak.

Az a törhetlen hűség, melyet Teleki Mihály előbbi ura, Rákóczi György iránt tanusított és általánosan elismert fényes tehetségei, jó ajánló levél voltak Teleki Mihály mellett az új fejedelemmel, Kemény Jánosnál, kihez csatlakozott s kivel rokon kötelék is fűzte össze nagynénje Bornemisza Susanna révén, ki Kemény János testvérének, Boldizsárnak volt özvegye. Előmenetele biztosítva volt Kemény János mellett, ki a török foglalásai által vagyontalanná vált ifjút 1661 elején ideiglenesen Paszmossal ajándékozta meg. Ide hozta anyját s fiatal feleségét Veér Juditot, kivel 1661 februárius 25 vagy 26-ikán kelt egybe. De a családi élet örömeit ezúttal is csak néhány napig élvezhette, mert szolgálatra az új fejedelem, Kemény János mellé kellett sietnie. Már márczius 13-ikán Buzából, 15-ikén pedig Radnótról, a fejedelmi udvarból ír feleségének. Teleki a tél és tavasz nagy részét a fejedelem udvarában töltötte, májusban Kemény János megbizásából Bécsben járt, június 9-ikén Czegéből tudósítja édes szerelmes, gyönyörűséges feleségét, hogy mielőtt hozzá sietne, becsületesebbnek ítéli a bécsi útról a fejedelemnek jelentést tenni, tehát Radnóra kell sietnie. Még ki sem pihenhetett a bécsi út fáradságait, mikor június 26-ikán a fejedelem rendeletét vette, hogy szép csendesen, remegés nélkül indítsa házanépét Dés felé, mert már a török Erdélyben volt. Ezen időtől fogva Teleki egész a nagyszöllősi csatáig állandóan a fejedelem szolgálatában volt vagy ennek táborában, vagy megbizásából a német táborban. Legfőbb egy-két napig lehetett otthon. Annál sűrűbb volt a levélváltás. E levelek nagyon méltók Teleki jövő életrajza-írója figyelmére, mert eddig ismeretlen oldalról ismertetik meg Telekit. Fényes bizonyágai annak, hogy mily tiszta érzés honolt, ezen eddig ridegnek ismert ember szívében. Nem fárad ki a folyton epedő, a férj életéért remegő, sűrű könnyeket hullató feleség vigasztalásában, bátorításában. Váltig inti, hogy ne búsuljon, ne törje magát, ne bántsa meg Istent a mód nélküli búsulással, jobban adja Isten még a dolgokat, kinek oltalmába is ajánlja édes szerelmes, kedve szerint való, kedves, édes Juditját, gyönyörűséges feleségét, a ki nélkül élni sem kívánna. Két levél érde-

mel különös figyelmet, az 1661 szeptember 10-ikén írott, mely a bizonytalan jövő hatása alatt íratott és az 1662 januárus 21-ikén kelt levele a nagyszöllősi csata előtt. Mindkettőben búcsúzik feleségétől, megható szavakban kéri bocsánatát, ha rövid együtt-létök alatt valamivel megbántotta; fájdalommal említi meg, hogy egy órát sem érhetett csendesen vele, mert nem engedték, egyúttal gondoskodik felesége jövőjéről végrendeletében. Ez utóbbi levelére Veér Judit válaszát nem ismerjük; az előbbire szeptember 18-ikán válaszolt: „Isten áldja meg Kegyelmedet, hogy énreám oly szorgalmatos gondot visel, kit én még gondolni is nem tudtam olyan mélyen. Noha Kegyelmed sok helyen vigasztal is, hogy ne búsuljak, de éntülem bizony nem lehet mindaddig is, míg ennek a harcznak vége nem lesz. Bizony többek azok az órák, az melyben az én szemeim könyvesek s az én szívem úgy vagy, hogy ha sokáig így leszen, nem tudom hová kell lennem, mert az Kegyelmed énhozzám való jó volta igen jut eszembe s az én Kegyelmed nélkül való nyomoruságos életem is.“

E kötetben van Kemény János 15 levele is. Az év elején kelt leveleiben pénztelenségéről panaszolkodik, hogy talán katonái a fizetetlenség miatt rettenetes gyalázatára eddig el is oszlottak; neki — hitire — nincs honnan fizetnie; nehezen esik ilyen megjárásodtatása.

Talán a pénz hiánya volt egyik oka, hogy Bánffy Dénest, kit Kemény János az év elején Kászonyval Bécsbe küldött a német segély kieszközlésére, itt időzése alatt kellőleg nem támogatta. Keserűen panaszolkodik Bánffy áprilisi két levelében, hogy sem kellő instrukcióval, sem plenipotenciával, sem a szükséges pénzzel nincs ellátva; e mellett 5—6 héten veszi a fejedelemnek egy levelét. „Hiszem ez ügyben júni-menni kellene az postáknak“. „Azonban küldjön ő nagysága mást, ki talán mind eszével s mind egyébiránt énnálam szerencsésebb leszen“. Ez mégis éppen Teleki Mihály volt, kit — mint fennebb említettük — Kemény János csakugyan felküldött Bécsbe Bánffy mellé.

A nagyszöllősi csata után Kemény János párthívei is bizonytalanságban voltak a fejedelem sorsa felől, azért tartózkodtak a Bécsbe felküldéstől. Bánffy Dénes 1662 februárus 16-ikán értesíti Telekit Kemény János elestéről, „kardja, egyebe kezeknél van az pogányságnak“. Rhédey Ferencz februárus 17-ikén, Técsőn kelt levelében még azt írja, hogy ő nagysága felől még ama bizonytalanságban vannak. Az elárvult párt főbb emberei azonban igyekeznek szervezkedni. Telekit kővárvidéki főkapitánnyá tették, ki egy, a kötet megjelenése után napfényre jött, februárus 21-én írt levele szerint már Kővárban volt. Megtisztelő bizalomnak volt kifolyása a főkapitányságra emelés, de a megbízás nagyon kényes természetű. Telekire sok vesződés várt a puszta klastromban, a mint fentebb említett levelében Kővárt nevezi. Fokozta a nehézséget

az, hogy a magyar prezidium mellett német is volt a várban, függetlenül Telekitől, a szatmári német parancsnok alá rendelve, mi nem egy ízben sírlódásra adott okott. Az őrség ellátása is hópénzzel, ruházattal, élelemmel a több ízben kipusztított vidék jövedelméből nehezen ment, mint ezt a Lónyai Anna özvegy fejedelemasszonnyal és Kemény Simonnal váltott levelek tanúsítják. Meg is fogamzott benne a vágy, hogy terhes hivatalától szabadúljon, mint ezt Lónyai Anna egyik levelének következő részlete bizonyítja: „Igen számlálja Kegyelmed, hogy már fél esztendő ott eltöltött; vonja utánna csak a többit is, mert gyönyörűséges lakóhely Kővár. Bizony elhisszük, hogy sokan nem gyönyörködnek a Kegyelmed ott lakásában, de mi annál inkább kívánjuk, hogy Kegyelmed ott lakjék, hogy sem azok lakják, a kik bánják, hogy Kegyelmed ott lakjék“.

Kemény pártja 1662-ben abban reménykedett, hogy német segítséggel Apafyt megbuktathatják, kedvök szerinti fejedelmet választhatnak. Járatták is embereiket (Sámsondit, Macskási Boldizsárt, Keresztesi Pált, Bethlen Farkast) Bécsbe megsegítésért. Ilyen célból volt 1662 júniusban Teleki is Pozsonyban Lipótnál. De üres biztatásoknál, ígéreteknel, hitegetéseknél egyebet nem kaphattak. Még csak azt sem érthették el, hogy a törökkel 1662-ben kötött fegyverszünetbe ők is befoglaltassanak. Ily körülmények között Kemény Simon 1662 júliusi vállalata Apafy ellen nem sikerülhetett. Kolozsvár alól eredmény nélkül kellett visszatérnie. Bánffy D. július 12-ikén kelt levele szerint nem volt most semmi keresni valójuk Erdélyben. Találó megjegyzést tesz e vállalatra a szókimondó Teleki Jánosné július 16-iki levelében: „Jobb lett volna be sem menni, csak azért, hogy látogassák az országnak pusztaságát, ők is pusztítsák, az mi még meg maradt. Ha csak marha hajtani tartjátok az németeket, az még nem nagy vitézség. Török elég volt, csak mertetek volna. Ha mindenkor csak Bécsben kell ordinanciát kérni járn, addig elvégezi az török. Nem sok hasznát látom a Bécsben való járkálásoknak még eddig. Tudom, mindezekre azt mondod: nem énreám bízták. Nem is ugyan, de ne is adjatok az nyereségében.“

A csalódások keserű érzése keltette fel a Kemény-párt híveiben az Apafyval kibékülés gondolatát. Bornemisza Anna fejedelemasszony tette meg a közlekedésre az első lépést, írván testvérnéjével Bornemisza Susánnának, hogy látogassa meg. Bornemisza Susánna Teleki Mihálytól is izenetekkel ment Erdélybe 1663 januáriusában második férjével Szentpáli Jánossal. E közeledés következtülése, hogy az év elején tartott szász-kézdi országgyűlés amnesztiát adott a Kemény-párt kibujdosott tagjainak Kemény Simon kivételével.

Voltak kik táplálni igyekeztek a gyanút Apafyban Teleki Mihály ellen. A török is még mindig Erdélyben tartózkodott, nem volt tehát

bátorságos Erdélyben megjelennie. A fia életéért remegő Teleki Jánosné mindent elkövet, hogy fiát elhamarkodott bejövételtől távol tartsa. A nagy hatalmas Istenre kéri ne siessen, ne hirtelenkedjék, vigyázzon az életére, a török biztatásában ne bizzék, mert méz alatt mérget talál. 1663 április 1-én kelt levelében¹ így ír: „Akárki mint adja azt tanácsul, hogy ilyen ember kellene az fejedelem mellé, mint te vagy, de ülj veszteg; a ki eddig adta a tanácsot neki, ezután is az adja; mert voltak olyan hamis nyelvű emberek is, a kik azt mondták, hogy két fejedelmet megöletted, netalán ezt is megöletnéd. A nagy Istenért kérlek, a míg lehet, ülj veszteg addig Kővárban; talán Isten egyfelé elválasztja immár dolgokat.“ Teleki Mihály hallgatott is anyja tanácsára, mert jóllehet Bornemissza Anna már május 12-ikén írta, hogy nem ártana berugaszkodnia; jóllehet Apafy Mihály a maga részéről is megerősítette kővári főkapitányságában, melyet az előbbi fejedelem asszony, Lónyai Anna, készült — sőt már kezdette — ellopkodni tőle; jóllehet már annyira jutott költségtelensége miatt, hogy attól kellett tartani, hogy koldús vagy katona lenni lesz kénytelen; jóllehet másfelől Lipót kegyeivel biztatgatta, tehát talált volna helyet szabályának, ha becsülete engedte volna megtagadni hitét s elhagyni azokat, a kikkel eddig együtt küzdött: de sem az utóbbira nem volt képes, sem az Erdélybe menetelt el nem hamarkodta. Biztosította ugyan Apafyt hűségéről: „Ha gyermekségemben egyik uramnak elárulásával másnál kenyeremet nem kerestem, már mikor elmém inkább-inkább érdegelik, nem követem, hanem Nagyságtokat is olyan hűséggel igyekezem szolgálni, mint előbbi uraimat“ — de az Erdélybe bemenetelre nézve megvárta az alkalmas időt. Mielőtt azonban útra indult volna, Cob és Kátöny Márton által a bécsi udvar részéről is biztosítást kívánt, hogy Erdélyből visszatérve, Kővárban eddigi méltóságát minden akadály és megszorítás nélkül elfoglalhatja, miről készséggel biztosították, számítva arra, hogy Teleki Apafyval kibékülve, az őt környező törökös érzelmű tanácsosok befolyását ellensúlyozhatja. 1663 szeptember végén indult először Erdélybe, hol már megelőzőleg fejedelmi donációban Szentpétert kapta; ugyanezen év decemberében másodszor is Erdélybe ment; ezúttal találkozott Teleki először Apafyval, mint fejedelemmel, megtörtént a teljes kibékülés és Teleki Mihály elfoglalhatta Apafy tanácsában az őt megillető helyet.

Dr. Gergely Sámuel.

¹ Ez a levél hibásan van keltezve márczius 1 kelettel április 1 helyett; elnézésből a rendezéskor hibás helyre osztatott.